

UDK811.163.6'342.2

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

FONEM /v/ V SLOVENSKEM GOVORJENEM KNJIŽNEM JEZIKU

Fonem /v/ je najbolj varianten in normativno (pravorečno) težaven fonem v govornem knjižnem jeziku, zaradi njegovih mnogih variant pa je (bila) vprašljiva tudi fonološka razvrstitev posameznih variant in fonema v celoti. Toporišič ga uvršča med zvočnike s tremi soglasniškimi variantami: [v] (osnovna), zveneči [w] in nezveneči [M], in polsamoglasniški [-u]; dvoustnični predsglasniški varianti [w] in [M] imata v počasnem govoru še u-jevsko dvojnico, tj. zložni u. Srebot-Rejec pa na podlagi tudi instrumentalnih raziskav opredeljuje varianti [M] in [w] v vsakem govoru kot u-jevski; v vzglasnem položaju pred likvidoma /r/ in /l/ se zavzema za zobnoustnični izgovor. – Na podlagi akustične analize sodobnih in »živih« radijskih besedil lahko varianti [M] in [w] uvrstimo med samoglasniške, tj. u-jevske variante (zložne in nezložne). Poseben pravorečni problem pa ostaja vzglasni zobnoustnični izgovor pred likvidoma [vl-, vr-] in izgovor predloga [v].

Phoneme /v/ is a phoneme with the most allophones and normatively (orthoepically) the most complex phoneme in the spoken Slovene literary language. Its numerous allophones have also made the phonological classification of individual variants as well as the phoneme as a whole controversial. Toporišič defines it as a sonorant with three consonantal variants: [v] (the basic variant), voiced [w] and voiceless [M], and a semi-vocalic [-u]; bilabial variants preceding a consonant, [w] and [M], in slow speech also have *u*-like variant, i.e., syllabic *u*. Srebot-Rejec, however, based on instrumental research, defines allophones [M] and [w] in any kind of speech as *u*-like. In word-initial position followed by liquids /r/ and /l/ she recommends a labio-dental pronunciation. – Based on acoustic analysis of contemporary and “live” radio texts the allophones [M] and [w] can be classified as vocalic, i.e., *u*-like allophones (syllabic and non-syllabic). However, word-initial labio-dental pronunciation followed by liquids [vl-, vr-] and the pronunciation of the preposition [v] continue to present a particular orthoepic problem.

1 Uvod – fonem /v/ kot fonetični in pravorečni problem¹

Fonem /v/ ima več variant in je (fonetično gledano) fonem / $[M]$ - $[w]$ - $[-u]$ -v/ (Toporišič 1978: 38); v današnjem knjižnem govoru ima še dodatne (nekodificirane) fakultativne variante:²

- predvsem izgovor predloga ⟨v⟩: zobnoustnični [və] (*vekanje*) : [u] oz. vezano izgovorjene variante [M-], [w-] in [-u-] (SP 1994: § 645 in § 642);
- izgovor pred likvidoma /r/ in /l/: [vlada, vreme] – [wlada/ulada, wreme/ureme].³

¹ Članek je (delni) povzetek avtorjeve diplomske naloge (mentorica red. prof. dr. Ada Vidovič Muha) z naslovom *Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (Ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil)*, Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnost, 1998, ki je bila nagrajena s študentsko Prešernovo nagrado Filozofske fakultete v Ljubljani.

² Pojem fonema in njegovih – fakultativnih in kombinatrnih – variant je opredeljen na podlagi Trubeckojevih pravil (1939; 1958) in Jakobsonovih distinktivnih značilnosti oz. lastnosti fonemov (Palková 1997: 126–128).

³ V anketi med slavisti Službe za raziskovanje programov Radia Slovenije (1998) je bila kot ena izmed najpogostejših napak govorcev zložni vzglasni u pred likvidoma /r/ in /l/. Toporišič to varianto

Fonetično vprašljiva pa je podoba (pred)soglasniških variant, zveneče [w] in nezveneče [M], ki sta po Toporišiču soglasniški (1976: 67–68), po mnenju Srebot Rejec (1981) u-jevski.

2 Dosedanja analiza fonema /v/ in njegovih variant v slovenskem govornem knjižnem jeziku

Pravorečni problem fonema /v/ oz. izgovora črke <v> se je pojavil že ob začetku slovenskega knjižnega jezika,⁴ težavnosti in normativne spornosti omenjenega fonema pa se je zavedal tudi Stanislav Škrabec.⁵ Natančneje so v tem članku obravnavane znanstvene razprave o fonemu /v/ po letu 1950, kjer prevladujejo Toporišičeve ugotovitve, ki jim v določenem delu oporeka Srebot Rejec.

2.1 Toporišičeva obravnava fonema /v/

V Toporišičevi razpravi o soglasniških sklopih (1959; ponatis 1978: 30–42) je fonem /v/ opredeljen glede na posamezne fonetične značilnosti variant (glasov): med zvočniške variante uvrsti v prvi vrsti [ɥ] (1978: 30), v drugi vrsti pa še »[v], ki kot alofon fonema /[v]-[w]/ lahko stoji pred samoglasniki« (1978: 31), in tudi alofon [w] (1978: 34). Med »nezveneče soglasnike /tj. nezvočnike/ gre tudi nezveneči dvoustnični [M], ki pa se pojavlja samo pred nezvenečimi soglasniki, ne pa pred samoglasnikom« (1978: 30). Tukaj je torej Toporišič uvrstil svojo nezvenečo varianto fonema /v/ med nezvočnike (zvočniki so zveneči), fonem /v/ pa zapisal kot fonem /v-ɥ-w-M/ (1978: 38). Na začetku te razprave v osnovni razvrstitvi fonemov fonem /v/ in njegove alofone (pri zvočniških nejasno opredeli predvsem varianto [w]) ne razvrsti povsem jasno, vendar je iz razprave razvidno, da so zvočniške [v-ɥ-w], nezvočniška pa [M], kar tudi sam prizna v komentarju k ponatisu (19 let kasneje) te razprave: »Alofon [M] fonema /v/ je obravnavan med nezvočniki, [w] pa med zvočniki. To omahovanje kaže na poseben status zvočnika /v/ med zvočniki« (Toporišič 1978: 42).

V fonetičnem učbeniku za učenje slovenščine kot tujega jezika *Slovenski jezik na pločama* (1961) Toporišič prav tako loči štiri variante fonema /v/ (1961: 24; 28–30; 38) – zobnoustnični zvočniški pedsamoglasniški [v] kot opozicija fonemu /f/ (29–30, 38),⁶ dve »bilabialni frikativni varianti«, nezveneči M in zveneči w,⁷ ki sta

dopušča, saj je to pač zveneči soglasnik (Pogovor s Toporišičem 17. 5. 1999), ki sicer v SP ni izrecno navedena oz. je zapisano »navadno le [wrana, wlak]«. Slavisti pa kot napako niso navedli (nenormiranega) zobnoustničnega izgovora, kar verjetno kaže na to, da je v t. i. substandardu oz. sproščnem govoru ta varianta običajna; verjetno je tudi, da je precej slavistov starejših in se zato delno še ravnajo po SP 1962, ki za izgovor pred likvidoma /t/ in /l/ dovoljuje dvojnico, zobnoustnični [v] (SP 1962: 25).

⁴ Primož Trubar, *Abecearium*, 1550: 1. V zadnjem delu predgovora piše tudi o izgovorjavi [-v] na koncu besede, kjer naj bi se po Trubarju izgovarjal nezveneče kot [-f]; namenjen je »shulmastrom« kot neke vrste pravopisno-pravorečni priročnik. – Trubar je izhajal iz govornje besede.

⁵ Škrabec je dosti pisal o fonemu /v/: o izgovoru predloga <v>, o izgovoru v vzglasju pred soglasniki, pred likvidoma /t/ in /l/, v povezavi z <l> (Škrabec 1995: 433–445, 593–602).

⁶ Osnovna varianta je torej fonetično gledano pravzaprav zveneča opozicija [f] (značilnost nezvočnikov), na (ne)zvočnost pa opozarja v svoji Enciklopediji (geslo o soglasniških sklopih), kjer pravi, da je »najmanj zvonka« varianta (Toporišič 1992: 380; temu pritrjuje tudi Srebot Rejec 1992). Kot

»varianti fonema /w-m-v/« (28) in »diftonški w« oz. »polvokal [w]«, ki ga Toporišič imenuje tudi »diftonški u« (24), »/koji/ zauzima položaj vrlo sličen položaju za vokal [u]«, glavna razlika med vokalom u in »poluvokalom w« pa je »neuporedivo krači w« (1961: 24). Ta fonetični popis posameznih variant potem natančneje opredeli in shematizira v svojih kasnejših delih (1974: 51–56, 1976: 67–68; tudi v SP 1994: 151). V Slovenski slovnici kot tudi v SP 1994 diftonški sloveni z »dvo-glasniški« in označi z \underline{u} (SP 1994: 151).

Kot je vidno iz tega opisa, je Toporišičev način raziskave (leta 1961 in tudi 1959) fonetični;⁸ to se kaže v opredelitvi fonema /v/ kot fonema /v-m-w- \underline{u} / oz. /v-m-w/;⁹ Toporišič v teh dveh zgodnjih delih ne priznava oz. (še) ne uveljavlja fonološkega klasificiranja in označevanja fonema po *močni* varianti oz. varianti, ki je v takem položaju, kjer okolje najmanj vpliva na izgovor fonema – v slovenščini naj bi to bila varianta v *predsamoglasniškem položaju*.

Kasneje Toporišič ta fonem opredeljuje tudi fonološko. V svoji Slovenski slovnici pri (p)opisu glasov in s tem tudi zvočnikov opredeli zobnoustnični pripornik za krepko varianto zvočnika /v/, kot fonem, ki »ima še tri druge oblike«, tj. variante [u], [w] in [m] (1976: 67–68).¹⁰ V Slovenski slovnici torej fonem /v/ s svojimi variantami opredeli kot zvočnik (zvočniške variante); k tem trem kombinatornim variantam pa fonemu /v/ pripisuje še fakultativno u-jevsko varianto, tj. nena-glašeni zložni [u] (1976: 85) – prim. [baru/barw] in [w/uzeti, m/usak] (SP 1994: § 642–651).

Prav tako so variante fonema /v/ oz. glasovne vrednosti črke ⟨v⟩ opredeljene v Toporišičevem članku Slovenska abeceda in glasovna vrednost črk (1974: 51–56), kjer je (podobno kasneje v SP (1994: 77–78, 139–147)) v predsoglasniškem položaju namesto variant [m, w; u] tako kot v slovnici dopuščena izgovarjava zložnega [u]; kot pravi v slovnici (1976: 85), se tako izgovarja pri počasnejšem govornjenju (*usak, uzeti*); to je zapisano (kodificirano) tudi v SP 1994 (1994: 78).¹¹

O zvočnosti omenjanega fonema v Enciklopediji slovenskega jezika pravi, da »se /v/ v svojih štirih variantah zvonkostno prilagaja, v varianti \underline{u} pa je enako zvonek kakor j /tj. najbolj/« (1992: 380, geslo zvočniški sklop).¹²

dokaz zvočnosti Toporišič navaja fonološki primer [tvoj] : [dvoj] (Pogovor s Toporišičem 17. 5. 1999) – če bi bil nezvočnik, bi vplival na pred seboj stoječi nezvočnik (prim. <Afganistan> : [Avganistan]).

⁷ Toporišič opozarja na možni izgovor [u], ki (predvsem v počasnem govoru) lahko nadomešča izgovor teh težko izgovorljivih alofonov w oz. m, za samoglasniki pa je ta predsoglasniški fonem izgovorjen kot »diftonški u, tj. w /oznaka tudi za \underline{u} « (Toporišič 1961: 28).

⁸ Obe omenjeni razpravi sta nastali v zagrebškem fonetičnem inštitutu pod vodstvom prof. Guberine.

⁹ Leta 1961 »diftonško w oz. u« označuje le z w, enako kot zvenečo varianto (Toporišič 1961: 24, 28), verjetno zaradi tiskarskih težav, ali pa zato, ker sta obe varianti u-jevski?

¹⁰ V Slovenski slovnici (Toporišič 1976: 67–68) je potem tudi natančno popisan izgovor [u], ki se »izgovarja zelo podobno u-ju (torej z obema ustnicama in s privzdignjeno zadnjo jezično ploskvijo proti mehjemu nebu)«, w se izgovarja »spet z obema ustnicama, vendar bolj približanima kot pri \underline{u} «, »m pa je enak w-ju, le da je nezveneč«. Toporišič k vsaki razlagi doda še primer.

¹¹ Glasoslovni del pravopisa in opredelitve posameznih fonemov se v vseh »pregledanih in popravljenih« izdajah (1990–1997) pravopisa ne razlikuje.

2.2 Obravnava fonema /v/ pri T. Srebot Rejec

T. Srebot Rejec v svoji razpravi leta 1981 raziskuje fonem /v/ na podlagi pripravljenih posnetkov izbranih knjižnih govorcev – 2 profesionalnih govorcev, »spikerjev«, in 1 pevca (1981: 235); pride do ugotovitve, da sta najbolj sporni varianti [m] in [w] v izgovarjavi kar najbolj idealnih govorcev akustično gledano pravzaprav samoglasniški varianti, neke vrste nezložni in posebej kratki [u] (pri hitrem govoru) in zložni [u] v počasnejšem govoru (237). Vsi trije govorcev so izgovarjali u-jevске variante, nikoli niso izgovorili »nezveneč glas«, vedno je sonogram kot pri samoglasniku (238). Kot pravi Srebot Rejec, »v slovenskem knjižnem jeziku ni pripornika, zvenečega ali nezvenečega [w] ali [m]«, tudi ko je v najbolj soglasniški, priporniški poziciji pred /s/ ali /š/, sta (na sonogramski sliki) »pripora in nezvenečnost od /s/ ali /š/ in ne od samoglasnika /od variante fonema v/« (241).

Za končni zasoglasniški <v> pred premorom Srebot Rejec zaključí, da je »za zvočnikom /.../ nenaglašen [u] vedno zložen« (240), za [r] pa je »centralizirani /srednji/ [u]«, kar je posledica prisotnega [ə] (241) – prim. [b̥ru]. Poleg tega Srebot Rejec opozarja še na napačno fonematično transkripcijo v primeru zapisa z <l> (primer <bel> – /be:v/), saj je »[u] v slovenščini res morfofonematični, alternira z [v], prav tako pa tudi z [l]« (241). Torej gre v tem primeru za drugi fonem oz. je [u] varianta obeh fonemov.

Če povzamemo: Srebot-Rejec oporeka t. i. soglasniškim variantam in trdi, da so samoglasniške, tj. u-jevске (nezložne ali zložne). Prav tako pa pred likvidoma /r/ in /l/ zagovarja zobnoustnično (seveda nezložno) varianto, ki bi glede na rezultate njene raziskave »morala biti sprejeta v slovenski knjižni jezik« (1981: 240).¹³

2.2.1 Za potrditev u-jevskosti omenjenega fonema nam lahko služi tudi zapis predpanskega u [u/m/w] (*bi ubila, boš uklonila, boš ubila* – [biubila], [boš klonila], [bošwbila]), pa tudi variantni izgovor zložnega u namesto nezložnih [w/m].

2.2.2 Obstajajo torej vprašanja o akustični in s tem tudi artikulacijski podobi fonema /v/. V kodifikacijskem smislu je sporna tudi dvojnost posameznih variant – pri nezvenečih in zvenečih [w], [m]/[u] je dopuščena dvojnica [u], pred likvidoma /r/ in /l/ pa je »navadno le [wlada]« (SP 1994: § 643). Potemtakem je torej »lahko« dvojnica tudi [ulada], ki jo slavisti v že omenjeni anketi Radia Slovenija (1998) čutijo za napako. Še vedno je prisoten problem izgovora predloga <v> – [u]/[w]/[m]/[u], odvisno od položaja v glasovni verigi –, ki se predvsem pri nešolanih govorcih večinokrat izgovarja kot [və].

Potrebo po obravnavi fonema /v/ kaže tudi anketa Radia Slovenija med slavisti,¹⁴ kjer je izgovarjanje fonema /v/ pred likvidoma /r/ in /l/ za slaviste ena izmed po-

¹² O tem je pisala tudi Srebot Rejec (1992: 228), ki je naredila lestvico zvočnosti: j, u > r > l > m, n > v.

¹³ Variantni izgovor dopušča tudi SP 1962 (25).

¹⁴ Anketiranih je bilo 304 slavistov iz Ljubljane in Maribora (veliki mesti), Murske Sobote, Celja, Dolenjske (odmaknjenost od obeh kulturnih središč) ter iz Nove Gorice (kjer je slaba sličnost 3. programa). Med slavisti jih le 45 % posluša tretji program. Vzeto iz: Poročilo o anketi med slavisti, Radio Slovenija Raziskovanje programov in občinstva, avtorji V. Šrot, D. Železnikar, I. Predanič.

gostejših »napak« – moti jih izgovarjanje predolgega u, tj. [u]lada (ki ga SP 1994 v določenih položajih dopušča; § 643) nam. [w]lada,¹⁵ prav tako pa poslušalci slavisti nacionalne radijske postaje kritizirajo izgovarjavo predloga v kot [və] namesto kot [u].

3 Obravnavana besedila in razlogi izbire

3.1 Pri izbiri besedil sem izhajal iz dejstva, da je Radio Slovenija najbolj poslušana radijska postaja in s tem med radijskimi postajami normativno najvplivnejša. Po podatkih Inštituta za raziskovanje medijev Mediana (Delo 22. 1. 1998: 2) ima RSLO 2 – 21,6 % poslušalcev, RSLO 1 – 19,3 % poslušalcev, nacionalni postaji sledi Radio Maribor MM 1 – 6,4%. Radio Slovenija je program, ki je slišen po vsej Sloveniji in ima tudi zato največ poslušalcev.¹⁶

3.2 Radio Slovenija je edina radijska postaja, ki ima lastno šolo radijskih govorcev,¹⁷ kar zagotavlja njihovo kar največjo govorno in (knjižno)jezikovno usposobljenost; nekateri med njimi so tudi diplomirani slovenisti, npr. Renato Horvat. Omenjena šola izobražuje tudi televizijske govorce (TV Slovenija), ki pa imajo ponavadi krajši tečaj. Govorci se na omenjeni šoli izobražujejo najmanj eno leto,¹⁸ velika težava pa je v pomanjkljivem izhodiščnem jezikovnem in govornem znanju bodočih spikerjev, novinarjev in voditeljev.¹⁹ Šola radijskega govora izobražuje na podlagi veljavnih glasoslovnih del (Slovenska slovnica, SSKJ, SP 1994), vendar so določena odstopanja (zobnoustnični izgovor v vzglasju pred likvidoma /r/ in /l/); pri tem opozarjajo na pomanjkanje sodobnega pravorečnega priročnika.

Ljubljana, marec 1998.

¹⁵ Fonetičarka Radia Slovenija C. Šeruga Prek pravi, da »zložni u zares tu in tam slišimo med našimi govorci, še posebej med tistimi, ki so v teh položajih v svojem domačem govoru vedno izgovarjali zobnoustnični v« (Radio Slovenija 1998: 21). Zložni [u] lahko povsem spremeni pomen (prim. [u]ran : [w]ran), zato so se na RSLO verjetno odločili za dopuščanje pravorečno nepravilne dvojnice.

¹⁶ Zanimiva bi bila analiza govora Radia Ognjišča in njegov vpliv na normo, saj je ta radio dobro slišen po vsej Sloveniji, ima predvsem katoliške poslušalce in bi bilo čudno, da ga ne bi poslušalo vsaj 6,4 % (kot Radio MM 1) anketirancev. V prej omenjeni anketi Mediane Radio Ognjišče ni omenjen, je pa omenjen tednik Ognjišče (18,2 % bralcev), katerega bralci večinoma prav gotovo poslušajo tudi istoimenski radio; mogoče je v grafikonu prišlo do napake. Govorci tega programa pa imajo (vsaj večina) specifično intonacijo, ki jo lahko imenujemo prižnična oz. katehetska. Vendar pa bi bilo to potrebno še raziskati, izmeriti.

¹⁷ Poleg radijske šole je šola (odrskega) govora še na AGRFT (Podbevšek 1989/90).

¹⁸ Izobraževanje poteka dvotirno – izobraževanje pri mentorici (vodja mentorjev Ajda Kalan), kjer vadijo predvsem govorno tehniko, in pri fonetičarki (vodja fonetikov Cvetka Prek Šeruga), kjer se teoretično seznanijo z glasoslovnimi in tudi splošnimi jezikoslovnimi zakonitostmi (in priročniki) slovenskega knjižnega jezika – in trislovensko: novinar, voditelj in spiker – najvišja stopnja. Glede na te tri stopnje in osvojeno znanje je potem izdan tudi poseben certifikat, brez katerega ni mogoč nastop pred mikrofonom Radia Slovenija.

¹⁹ Učenje knjižnega govora v osnovnih in srednjih šolah je v Sloveniji po mnenju nekaterih pedagogov zapostavljeno (Dolgan 1996: 70), pomembno pa je predvsem zaradi slovenske narečne razslojenosti, pa tudi sorazmerno težavne slovenske pisave oz. razlike med knjižno pisavo in govorom (variantnost posameznih fonemov, nezapisovanje naglasa). Pri tem se večkrat pozablja na nesporno in znano dejstvo, da se jezika, s tem pa tudi njegove primarne, tj. govorne oblike najlažje in tudi najboljše naučijo otroci (predvsem 3–12 leta).

3.3 Za analizo radijskih besedil so bila izbrana besedila (več kot 5 ur govora) najbolj poslušanih oddaj (po podatkih iz ankete službe Radia Slovenija za Raziskovanje programov in občinstva):²⁰

Vsakodnevni oddaji Dogodki in odmevi (DiO) ob 15.30 (30 minut) in Druga jutranja kronika (Djk) ob 7.00 (30 minut) – obe sta samo govorni informativni oddaji, poleg tega pa sta zanimivi tudi zaradi oglašanja iz drugih delov Slovenije in sveta.

Informativne in obenem najbolj poslušane oddaje sem potem primerjal z zahtevnejšimi branimi besedili, ki jih prebere spiker, z gledališko kritiko Dvignjena zavesa (20 minut) in neumetniškimi esejem Esej (20 minut), pa tudi s prostogovornimi oddajami Kje pa vas čevelj žuli?, kjer je pogosta govornjena oblika intervju, in s pogovornimi oddajami Izjava tedna in Studio ob 17-ih (političoinformativna oddaja).

Pri analizi oddaj (oz. radijskih besedil) sem upošteval različne stopnje (načine) uresničitve knjižnega jezika, ki zahtevajo različno znanje knjižne norme.²¹

Za analizo fonema /v/ so bila izbrana predvsem besedila (izgovarjava) spikerjev, novinarjev in voditeljev, delno pa tudi izgovarjava gostov – želel sem dobiti »realni visoki govornjeni slovenski knjižni jezik«, in ne le izgovor idealnih govorcev vnaprej pripravljenih besedil.²² Govornjeni knjižni jezik mora biti skupen in razumljiv čim širšemu krogu »tako profesionalnih kot laičnih govorcev«, najpomembnejša pa je »razumljivost in jasnost s stališča sprejemnika«²³ (Palková 1997: 321).

4 Akustična analiza fonema /v/

Pri analizi fonema /v/ sem izhajal iz zapisane norme, kako naj bi se /v/ izgovarjal, v *Pravilih Slovenskega pravopisa 1994*, kjer norma izhaja iz pisnega izraza. Fonem /v/ ima po Toporišiču nekaj kombinatornih pozicijskih variant [u; w; m; v].

²⁰ Anketa je bila izvedena od 10. 12. do 24. 12. 1997 med 329 naključnimi anketiranci iz 140 družin. Kljub temu, da je ta anketa stara že skoraj dve leti, vodja službe za raziskovanje programov in občinstva Vida Šrot na podlagi nove ankete, ki pa še ni povsem dokončno obdelana, zagotavlja, da se podatki v zadnjem letu niso bistveno spremenili.

²¹ V svoji diplomski (1998) sem opredelil 5 načinov (stopenj) znanja knjižne norme: (a) *branje* (1) in *polbranje* (2) (še natisnjeno, a ni povsem prebrano), ki zahtevata samo mehanično poznavanje pravorečja. Tipična govornca s stališča radia sta spiker in voditelj npr. pri *Dogodkih in odmevih*; (b) *zapisano po opornih točkah* (3) in *prosto brez zapisa, a z miselno pripravo* (4), ki zahtevata aktivno usvojitev pravorečne norme. Govorec je npr. radijski novinar (tudi polbranje) pri informativnih oddajah in novinar voditelj (Studio ob 17-ih); (c) *popolnoma prosto* (5), ki zahteva avtomatizirano znanje pravorečne norme. Primer: politik na tiskovni konferenci, ko ni vnaprej pripravljenih vprašanj in tem. Uporablano naj bi bilo pri raznih kontaktnih oddajah, čeprav je tudi tam vnaprej neka miselna priprava, v tovrstnih obravnavanih oddajah pa je uporabljano pretežno narečje (npr. radijska oddaja Izjava tedna – upošteval sem samo govor voditelja).

²² Vztrajanje na realni podobi knjižnega jezika je imelo za posledico slabše sonagrame, saj je bila hitrost govora prehitra, sam izgovor pa premalo izrazit za program, s katerim sem opravljal analizo.

²³ O nerazumljivosti in odtujenosti, nenaravnosti (idealnega?) normiranega govora piše Đ. Kostić na primeru britanskega BBC iz sedemdesetih let tega stoletja, ko je postal BBC-jev radijski govor »perfekten«, »raziskan« in izdelan do potankosti, do vsakega glasa in naglasa, a obenem ljudem odtujen (1978: 141).

Analiziral sem predvsem variante, ki naj bi v besedilu odstopale od zapisane norme (kodifikacije) oz. imajo dva ali še več fakultativnih izgovorov.²⁴

4.1 Analize fonema /v/ so bile opravljene na podlagi celotne fonetične percepcije (sprejemanja zvoka):

- a) *slušnega*, tj. čutnega zaznavanja,
- b) *instrumentalnega*, tj. razumskega analiziranja računalniških slik (sonogramov).

Pri tem je potrebno poudariti, da je slušno zaznavo možno opredeliti tudi razumsko, kar pa je povezano z izkušnjami in primerjanjem različnih uresničitev posameznega glasu.²⁵

4.2 Slušna analiza

4.2.1 Pri izgovoru fonema /v/ oz. črke ⟨v⟩ v vzglasju pred likvidoma /r/ in /l/ v nezasamoglasniškem položaju,²⁶ ki sta zelo zvočna soglasnika (gl. op. 12), se v knjižnem jeziku uveljavlja izgovarjava zobnoustnične variante. Zobnoustnična varianta, ki ni kodificirana (v SP 1994 (81–83) je le [w]), se uveljavlja verjetno zaradi lažje izgovarjave, običajna pa je tudi v substandardnem govoru; zobnoustnični [v] je pogostejši predvsem v manj branem, tj. polprostem in prostem govoru (v napovedi novic, pri napovedi vremena, pri vodenju oddaje).

Večkrat sta pri istem govorcu pred likvidoma /r/ in /l/ izgovorjeni obe varianti. Pri tem ne moremo govoriti o vplivu črke, kajti zobnoustnični /v/ je bil izgovarjan tudi v primerih prostega oz. polprostega govorenja (npr. pri vodenju oddaj, v napovedniku informativnih oddaj, na koncu oddaje, ko spikerji oz. voditelji govorijo večinoma na pamet in bolj sproščeno: [Vreme]: [kot vlašən] – S. Kas. v DiO 22. 1.).

V imenih se vedno izgovarja zobnoustnična varianta, npr. [šefa Vladimirja Šaponje] (B. L. DiO 20. 1.).²⁷

Kot dvojnica je ta varianta dopuščena tudi v prejšnjem pravopisu SP 1962 (25). Ustrezna pravorečna rešitev, po mojem mnenju, je, da se dopusti dvojnica, torej [w] oz. [v]. Kodifikacija se mora uskladiti z dejansko normo, saj tudi mnenje oz. »pritožba« slavicistov na u-jevski izgovor pred likvidoma /r/ in /l/, ne pa tudi nad zelo pogostim (po SP 1994) nekodificiranim zobnoustničnim izgovorom, dokazuje, da zobnoustnična varianta tudi v knjižnem jeziku obstaja kot dvojnica in ne samo v določenih pokrajinskih govorih, tudi v Ljubljani.

²⁴ Pri tem sem seveda upošteval razločujoče značilnosti variant in fonemov, če vemo, da noben izgovor ni ponovljiv. Prim. Vitez (1999).

²⁵ Pri tem je možno tudi razporejanje uresničitev na osnovi artikulacije – laringografa žal nisem mogel narediti.

²⁶ Redki so primeri, ko se izgovori sredi besede – [obvladujoče] (J. D. v E), izgovorjeno za soglasnikom v predponi.

²⁷ Pri tem ne smemo pozabiti, da se zobnoustnična varianta izgovarja v velikem delu (predvsem vzhodne) Slovenije, pa tudi v Ljubljani. Kakšno je stanje v pogovornem jeziku in govornem knjižnem jeziku v celoti, pa je vprašanje, na katerega bo potrebno še odgovoriti.

»Nejasno zakodificiran« zložni [u], ki je pri nekaterih novinarjih zelo pogost, je lahko tudi slabša varianta kot nezložni zobnoustnični [v], saj je pomenskorazločevalen, torej kot samostojen fonem – prim. uran : vran (uran = 'vrsta rude').²⁸

[/S/ precednikom vlade, iz vladnih krogov, šefa Vladimirja Šaponje; Uloženi sta] (voditelj B. L. v DiO 20. 1.), [vreme] 2x (spikerca M. M. G. v DiO 20. 1.), [vreme, vremenska napovet] (spiker R. H. v DiO 20. 1.), [pri davku na dodano vrednost] (novinarka Z. B. v DiO 20. 1.); [iz vladnih virov, obračunala ulada, sejo ulade] (voditelj Š. G. v DiO 21. 1.), [predusm za ulaganje u slovensko, so na vlado naslovili, podatki o vremenu, k Evropski uniji] (spiker S. K. v DiO 21. 1.), [sedaj vlada] (novinarka S. K. v DiO 21. 1.), [da bo ulada] (novinar J. B. v DiO 21. 1.); [Wlada je, na račun vlade] (voditeljica S. L. v DiO 22. 1.), [u sprejetje vladi, domačih wlagateljev, Vreme po Sloveniji] (spikerca M. M.-G. v DiO 22. 1.), [glede na vrednost, predlog vlade, nekaterih vladnih, Vreme, Vreme; kot wlažen zrak, na uladni predlog] (spiker S. Kas. v DiO 22. 1.), [se je na ulado] (voditelj R. C. v DjK 20. 1.), [ko bo vlada direktorja vladne službe, evropskega sodišča, (skrivnost), predložila vladi] (I. L. v DjK 20. 1.), [bo rasprava vroča, Wlada je, niti vlada] (voditelj N. R. v DjK 21. 1.), [o vremenu, Vreme, bo vreme, biovremensko opozorilo, objavljala še vrednost] (spikerca M. B. C. v DjK 22. 1.), [Z nastopom zdajšnje vlade, pred dnevi je vlada] (novinarka Z. B. v S17 23. 1.), [obeh wlad] (novinarka H. P. v It 14. 1.), [#Vladimir Kocjančič] (spiker R. H. v Dz), [s preuladujočo definicijo, človeške zveze z zakonom wred, degradira urednote, obvladujoče, zaurača] (spiker J. D. v E), [tradicijonalnih vrednot, prežeti s təržnimi vrednostmi] (M. Š. v E)

4.2.2 Pri izgovarjavi predloga v je še vedno zelo pogosta izgovarjava [və] (»vekanje«), ki je bila že večkrat predmet kritike tako strokovnjakov kot tudi nestrokovnjakov,²⁹ namesto predpisanega u-jevskega glasu [u/w/ʍ]. Praviloma [u] izgovarjajo šolani govorniki (spikerji in večina novinarjev), [və] pa nešolani govorniki, razen če niso govorili v (svojem) narečju, kjer imajo [u] oz. tudi [w/ʍ/ʉ], tj. vezanost predloga z naslednjo besedo, ki pa je pri profesionalnih govornicah večinoma ni bilo zaslediti.

V pravopisu (SP 1994: 82) je pred samoglasniki kodificirana nezložna varianta [w] ali zložni [u] [wigri/uiigri] »odvisno od hitrosti govora« (SP 1994: 82); za samoglasniki je možna dvoglasniška varianta [jeuiigri], poleg zložnega [u] pa pred soglasniki še varianti [ʍ/w] (SP 1994: 82). Pri novinarju J. P. (Djk 21. 1.) pa je izgovarjan tudi zobnoustnični nezložni v pred samoglasniki (v SP 1962: 25 še dovoljen) – [to je v Evropi].

– Zložni u (prevladuje v normalnem in hitrem govoru) – [U resnici, u imenu, u dəržajni zbor] (voditelj B. L. v DiO 20. 1.), [Slovenije u Evropsko unijo, umora u Tekačevem manjšine u Sloveniji] (spikerca M. M. G. v DiO 20. 1.), [u uzhodni]

²⁸ Zaradi takšnih in podobnih primerov je ustrezna odločitev radijskih fonetikov, da raje dopustijo zobnoustnično varianto, kot pa da se izgovarja zložni [u]. Nekateri imajo pomisleke proti zobnoustničnem izgovoru zaradi »neblaglasnosti«.

²⁹ Služba za raziskovanje programa in občinstva RSLO je večkrat izmerila pogostost [və] na RSLO in stanje govorne kulture, kot jo zaznavajo poslušalci nasploh (npr. februarja 1992).

(spiker R. H. v DiO 20. 1.), [bo u grobem] (novinar G. K. DiO 20. 1.), [u dəržauem zboru, U Vatikanu, U soboto bo sončno, za ūstop u precedniške palače] (spiker S. K. v DiO 21. 1.), [bo u petek, dogovorili u Wašinktnu, #u dneunem kopu] (spikerca N. J. v DiO 21. 1.), [u ligi pərvakou] (M. B. C. v DiO 21. 1.) itd.

– Nezložni [M/v/w/u] – [ki ūligi] (M. B. C. v DiO 21. 1.), [ne bo mira ū Sloveniji] (poslušalec v It 14. 1.), [# winteligentni pretstavi] (spikerca A. K. v Dz), [# wEuropi] (novinar F. P. DiO 21. 1.), [Mstop wEuro] (novinar J. P. Dj 21. 1.).

Pojavlja se tudi nezložna zobnoustnična (v SP 1962: 25 še dovoljen) varianta za predlog v pred samoglasniki: [to je v Eūropi] (J. P. v Dj 21. 1.)

– Zobnoustnični [v] s polglasnikom – [Və demokratični deželi] (novinar B. L. v S17 19. 1., *ko je poudaril, drugače izgovarjal u*), [və Sloveniji, že və službi dəržave] (novinar Z. B. v S17 23. 1.); [je u obvestilu, je u Italiji] (hiter in spontan govor): [je və dveh primerih, #və katerem] (novinar M. T. v DiO 20. 1., *ko poudarjal*).

Gostje so predlog <v> izgovarjali tudi kot [f] – [f tem, f takšnem ...] (T. V. v S17 19. 1.), večinoma pa (tudi centralni govorniki) kot [və], predvsem razni direktorji in vodje ([və primeru, və obdobju] – ga. G. iz uprave mesta Ljubljane v Kvž 21. 1.; [je və vozilu, Və praksi oziroma və uporabi, trikotnik və homologacijski] – g. M. iz MNZ v Kvž 21. 1.), čeprav v svojem spontanem govoru, bolj sproščenem pogovoru, govorijo u-jevske variante ([medtem ko se prevaža u vozilu] – g. M. iz MNZ v Kvž 21. 1.). Med poslušalci je bil izgovarjan celo [wə] (vpliv narečja), npr. [bo frčala wə opozicijo] (poslušalec v It 21. 1.), pri tem poslušalcu ni bil izgovarjan kot [və], edinole v primeru, ko si je potem vzel premor ([və əə]; ə-kanje)

Pojavlja se tudi nezložna zobnoustnična (v SP 1962: 25 še dovoljena) varianta za predlog v pred samoglasniki: [#da vokviru tega] (direktor iz Ljubljane v Kvč 14. 1.).

4.2.2.1 Izgovarjava zložnega və se torej ponavadi pojavlja samo, ko kaj poudarimo (primer novinarjev B. L., Z. B., M. T., ki drugače izgovarjali pravilni u), kar velja tudi za goste (g. M. iz MNZ – v svojem narečju izgovarja u, kar se kaže tudi v sproščenem javnem govoru), ali pa če si jemljejo premor, kar pa pri branih in pripravljenih govorjenih besedilih ni pogosto (primer pri spontanem in povsem prostem govoru – poslušalec v It 21. 1.).

Ostaja vprašanje, ali je zložni [və] lahko »opozicija« nekemu predlogu, npr. [iz].³⁰

4.2.3 Izgovor zveneče [w] in nezveneče variante [M] pred zvenečimi oz. nezvenečimi soglasniki je bil večkrat precej nejasno artikuliran, pogosto zložni u; pri tem ne gre za pravilo »zlasti pri počasnem govoru« (SP 1994: 82), ko naj bi se

³⁰ Pri tem bi si dovolil pripombo o različnosti uporabe predloga v, ki sem jo čisto na hitro preveril na nastopnem predavanju prof. dr. S. ob imenovanju za rednega profesorja na farmaceutski fakulteti, kjer se je predlog <v> izgovarjal kot [və], če se je poudarila krajevnost, premikanje v prostor ([ko pa gre və tekočino, mora və spojini ...]), časovnost oz. pripadnost določeni stvari (npr. neki tezi, dejanju), skratka, ko je bilo poudarjeno – primeri: və tem času, və tem primeru ipd. –, medtem ko so bile u-jevske variante [u]/[w]/[M]/[ŭ] izgovorjene predvsem v spontanem govoru (v frazah), npr. u glavnem, u primeru ... Pri tem gre verjetno za neke vrste (»zložno«) nasprotnost (və : iz).

izgovarjal [u-], pri hitrejšem govoru pa zlasti [M/w], kot je razbrati iz pravorečnih pravil, saj je tudi pri hitrem govoru (pri branih novicah) izgovorjen [u].

Zanimivo je vprašanje zložnosti, ki se instrumentalno ne da zanesljivo določiti.³¹ Srebot-Rejec (1981) pravi, da sta soglasniška pripornika [M] (oz. [w]) v bistvu u, »posebej kratki nezložni [u]« (Srebot-Rejec 1981: 235).³²

– Izgovor zložnega [u]: [glede strateških uprašanj, nerešenih uprašanj] (spikerca M. M. G. v DiO 20. 1.), [torej use članice] (novinarka M. G. v DiO 20. 1.), [na podlagi učerajšnjega] (novinarka J. L. v DiO 20. 1.), [#uprašanj o tem] (N. R. v DjK 21. 1.), [povemila uložena sretstva] (novinar M. T. v DjK 21. 1.), [po učerajšnjih] (novinar A. S. v DjK 22. 1.), [razbijajo glavo z uprašanjem] (novinar D. Z. v Kvč 14. 1.), [pač use] (novinar D. Z. v Kvč 21. 1.), [tale umesni urivek] (spikerca A. K. v Dz 19. 1.), [uključno s Hekato] (spiker I. L. v Dz 19. 1.), [vas uprašam] (Z. B. v S17 23. 1.).

– Kot zložni [u] je fonem /v/ izgovorjen v besedi v položaju med soglasnikoma: [predusəm] (spiker R. H. v DiO 20. 1.), [predusəm] (spikerca M. M. G. v DiO 20. 1.), [predusəm] (spiker S. K. v DiO 21. 1.), [predusəm] (novinar Š. G. v DiO 21. 1.), [predusəm] (spikerca A. K. v Dz 19. 1.), [predusəm, razunela] (spiker I. L. v Dz 19. 1.).

– Izgovor nezložnih [w] in [M]:³³ [od wzhoda] (spiker R. H. v DiO 20. 1.), [Mključena u Evropsko unijo] (novinarka M. G. v DiO 20. 1.), [organizacijskih Mprašanj] (N. J. v DiO 21. 1.), [#Msaj u poglavitnem, in wzburljivo] (spiker I. L. v Dz 19. 1.).

Pri hitrem govoru je [M], predvsem pri nešolanih govorcih, večkrat izpuščen: [naj se 'si lotijo] (I. S. v DiO 20. 1.), [pretsem] (M. P. v DiO 20. 1.) oz. [precem] (M. S. S17 23. 1. in T. V. v S17 19. 1.) in drugi gosti, ki niso iz osrednje Slovenije.

4.2.4 Dvoglasniški (zasamoglasniški) izgovor u ([souji; Na uprašanje]) normativno ni sporen, kakor tudi ni sporna njegova u-jevskost – opredeljen je kot polsamoglasnik – le da je ta u v izglasnem položaju za samoglasnikom ([Dahau, sou]) in zaradi tega tudi delno soglasniški (slovenski knjižni jezik ne pozna zeva).

[N/a uprašanje, u dəržau*n*i zbor, u bou*n*išnicah] (voditelj B. L. v DiO 20. 1.), [po usebini, pri uključevanju, še ustrajajo, pretstau*n*ikou slovenske u*l*ade] (spikerca M. M. G. v DiO 20. 1.), [postau*l*ja se uprašanje] (spiker R. H. v DiO 20. 1.), [europsko unijo, tudi uprašanja] (novinar G. K. v DiO 20. 1.), [le še uprašanje] (spikerca N. J. v DiO 21. 1.), [hvala u*s*əm] (novinarka H. P. v It 14. 1.), [še u*z*orčnemu modelu, Vipau*s*ke ulice u Ljubljani] (novinar D. Z. v Kvč 14. 1.), [do pekla se u*z*digujoča] (spikerca A. K. v Dz 19. 1.), [za u*z*gojo otrok] (spiker J. D. v E 20. 1.) itd.

Dvoglasniški [u] je torej nedvomna in najpogostejša varianta fonema /v/ – v govorni verigi je za samoglasnikom, če ni premora, kar v pisni obliki ni dobro vidno (razen, ko ločila zaznamujejo premor). Pri tem je potrebno upoštevati dejanske premore, ne pa samo pisne presledke med besedami, in zakonitosti govorne verige.³⁴

³¹ Čas nezložnosti je ponavadi manj kot 40 mscs (Srebot Rejec 1981: 240), a več o tem pri poglavju o instrumentalni analizi (op. 40).

³² Pomanjkljivost razprave Srebot Rejec (1981) je odsotnost sonagramov.

³³ Tudi za nezložne u-jevske variante smo ohranili Toporišičevo označevanje [w/M] glede na položaj.

4.2.5 Izglasni v za soglasniki je vedno izgovorjen u-jevsko (zložni u).

[P/odəru, baru] (spiker R. H. v DiO 20. 1.), [predusəm (spada pravzaprav k nezveneči varianti; izgovarjan v celem programu, od vseh govorcev v vsaki oddaji, razen, če izpuščen, takrat [precem]; glej 4.2.3), [baru] (R. v It 21. 1.) ipd.

4.2.6 Izgovor [w] pred samoglasniki (angleška izgovarjava), ki je priporniški, je neke vrste polsamoglasnik (podobno tudi nezložni izgovor predloga v pred samoglasniki; glej 4.2.2) in razen v rabi za predlog v ni normiran.

[D/ogovorili u Wašinktnŋ, počakaŋ na Wašinktən] (spikerca N. J. v DiO 21. 1.), [Virdžinije Wulf] (M. Š. v E 20. 1.), [Hawel (3x)] (novinar T. G. v Djk 20. 1.).

4.3 Instrumentalna analiza fonema /v/

Instrumentalna oz. akustično-fizikalna analiza obravnavanega fonema je potekala na računalniškem programu KAY (firme KAY elementrics).³⁵ Zanimali so me predvsem sonagrami posameznih variant fonema /v/: predsoglasniških variant [w-, m-], ki imata dvojnici in sta glede na ugotovitve Srebot Rejec in Toporišiča fonetično nejasni, izgovor predloga in zvočnost zobnoustnične variante.

Pri posameznih variantah sem izmeril čas trajanja in naredil sonagrame³⁶ ter poskušal dokazati, da sta predsoglasniški varianti fonema /v/ – [w/m] pravzaprav nenaglašeni [u] (zložni ali nezložni).

4.3.1 Osnova za primerjanje in branje sonagramov je bil izgovor I. L., ki ima moški glas, kjer se vidi več formantov in so ti jasnejši; poleg F1 in F2 je dovolj jasno videti tudi frekvenčno najvišje formante (F3 in F4).³⁷

Za določitev samoglasnika je najpomembnejša razvrstitev F1 in F2, saj imata za samoglasnike največjo razlikovalno vlogo.³⁸

³⁴ Na spodnjih sonogramih je ta povezanost posameznih besed v določenih primerih lepo vidna.

³⁵ Sonagramsko analizo sem opravil v Pragi ob pomoči predvsem prof. dr. Z. Palkove in kolega Tomaša Duběde z Inštituta za fonetiko na Filozofski fakulteti Karlove univerze, kjer sem se naučil le osnov tega programa, tako da so morebitne napake posledica moje neizkušenosti na tem področju. Prav tako tudi sami radijski posnetki niso bili narejeni posebej za instrumentalno analizo; so navadni (sicer studijski) posnetki radijskega programa, dovolj jasni in ustrezni so bili le posnetki (ponavadi tudi izgovorno) pripravljenih oddaj, ki so jih brali profesionalni govorniki.

³⁶ Iz sonagramov je razvidna povezanost in zlitost posameznih fonemov v eni govorni verigi (od ene pavze do druge), edini glasovi (fonemi), ki so na sonogramu precej jasno ločeni, so eksplozivni (zaporniki), vendar je tudi pri teh vidna povezanost v govorno verigo – glasovi so kot členi verige, ki se prepletajo eden v drugega (med izrazito strukturo dveh sosednjih glasov je prehodna »vez«, t. i. *tranzient*). Iz formantne slike in izčiščenega poslušanja, kar omogoča ta program, se da razbrati posamezne značilnosti variant.

³⁷ Ker ima moški večjo ustno in grlno votlino, to omogoči boljše nihanje v človeškem govornem resonatorju, teoretično je boljši zvok; kot je znano, je glas zvok in govorna votlina (od zaprtega dela – glasilk do odprtega dela pri ustnicah) ima vlogo resonatorja, ki naredi resonanco: povprečne frekvenčne vrednosti formantov je mogoče opisati z obrazcem $(2n + 1) \times 500\text{Hz}$, če je dolžina resonatorja, tj. povprečne govorne votline, 17,5 cm in prerez 5 cm² (Palková 1997: 125). Več o resonanci in naravi tonov v kakšnem učbeniku fizike, o govorni cevi pa v kakšnem medicinskem učbeniku anatomije.

³⁸ Formant je v vezikoslovju opredeljen kot »okrepljen snop harmoničnih tonov« (Toporišič 1976: 38)

4.3.2 Zaključki instrumentalnih merjenj

(1) Formantna struktura je lepše vidna pri moškem, (jakostno in resonantno) močnejšem glasu,³⁹ pri ženskem je slabše vidna.

(2) F1 (pri [u] okrog 300 Hz) in F2 (pri [u] okrog 1000 Hz), ki sta za določitev samoglasnikov merodajna, sta bila skoraj pri vseh nepredsamoglasniških izgovorih [v] jasno vidna (razen nekaj primerov: [M] (sonagram 5), [w] (sonagrama 8 (pred Sa) in 9 (predlog pred Sa)) in na isti frekvenci kot pri nenaglašenem samoglasniku u, izrazitost pa je bila odvisna od glasovnega okolja variante. Torej so to u-jevske variante (glej tudi Srebot Rejec 1981: 241).

(3) Nezveneča (Toporišičeva) priporniška varianta [M] je večinoma zamenjana s samoglasniško (kratek u) – večinoma nenaglašeni zložni u v vzglasju pred soglasnikom (sonagrami 4 in 3), kar je verjetno posledica težkega izgovora te priporniške variante. Le en sam primer nezložnega [M] oz. »posebej kratkega nezložnega u« (Srebot Rejec 1981: 235)⁴⁰ – [zə (#) semi]; na tem sonagramu (5) viden formant F0 dokazuje, da to ni nezveneča varianta.

V primeru zveneče variante je govorjen zložni u: [(očitn)eje uznemi(rila)] (sonagram 6). Zveneča priporniška varianta je govorjena kot nezložno izgovorjen predlog <v> pred samoglasnikom ([# w in(teligentni)] – sonagram 9); posebnost je zveneči (»ameriški«) priporniški w pred samoglasnikom, ki ni knjižni – [virdžinije wulf] (sonagram 8).

(4) Zobnoustnična varianta fonema /v/ je najmanj zvočen zvočnik (Srebot Rejec 1992: 228), kar je tudi razvidno iz sonagramov (1), *izgovarjana je tudi v vzglasju pred likvidoma /r/ in /l/* (sonagram 7) – [(družinskimi) vredno(tami)]; formanti so zaradi slabe zvočnosti variante slabo vidni, kar potrjuje tudi (artikulacijska) razdelitev te variante v opoziciji s /f/ (Toporišič 1961: 29).

(5) Predlog v je v večini primerov izgovarjan kot zložni u (1, 4, 2), vendar tudi kot nezložni u pred samoglasniki (9).

(6) Zanimiva je izgovarjava, ki je vidna na sonogramih in jo v navadnem pogovoru težko slišimo, na sonogramih in preko računalnika pa je slišna in vidna – [#pəraʉ vi(soka)] (10); ta »nesistemska« izgovarjava potrjuje dejstvo, kako drugačne so lahko posamezne uresničitve določenih jezikovnih pojavov (o tem Vitez 1999), obenem pa je tudi dokaz, da /r/ privlači polglasnik.

in zato so najlepše vidni na teh frekvencah; za formante je značilno, da na sonagramu poleg na osi x označenega časa (s) in na osi y označeni frekvenci (Hz), označujejo še moč zvoka na določeni frekvenci, tj. na harmoničnem tonu. Formanti so najboljše vidni pri samoglasnikih, pri zvočnikih slabše.

³⁹ Formantna struktura je pri ženskah A. K. in M. Š. slabše vidna; glej tudi v hrvaški slovnici (Težak-Moguš-Babič 1991), kjer je primerjana struktura formantov ženskega in moškega glasu.

⁴⁰ Nezložne posebej kratke u-jevske variante sem označeval s »Toporišičevo« nezvenečo varianto. Čas nezložnosti je ponavadi manj kot 40 mscs (Srebot Rejec 1981: 240); v našem primeru so bili nekateri predvideni nezložni [M]-ji daljši, vendar je bilo to izmerjeno na sonogramih in ne na primernejših laringografih, kar je tudi lahko dokaz za (celo zložno) u-jevsko varianto. Srebotova pravi, da je za zložnost pomembnejša ugotovitev (občutek) kvalificiranih poslušalcev.

4.3.3 Uresničitev posameznih variant in njihovi sonagrami⁴¹

Sonagrami so narejeni na posnetkih branega polumetnostnega besedila enega moškega in dveh ženskih napovedovalk: Ivana Lotriča, Ajde Kalan (Dvignjena zavesa, 19. 1. 1998), Maje Šumej (Esej, 20. 1. 1998).⁴²

4.3.3.1 Na sonagramskih slikah so vidni formanti posameznega samoglasnika (na osi y je frekvenca od 0 do 4060 Hz, na osi x pa čas – t), zgoraj je nihanje posameznih samoglasnikov, izmeril pa sem še čas trajanja določenega samoglasnika.

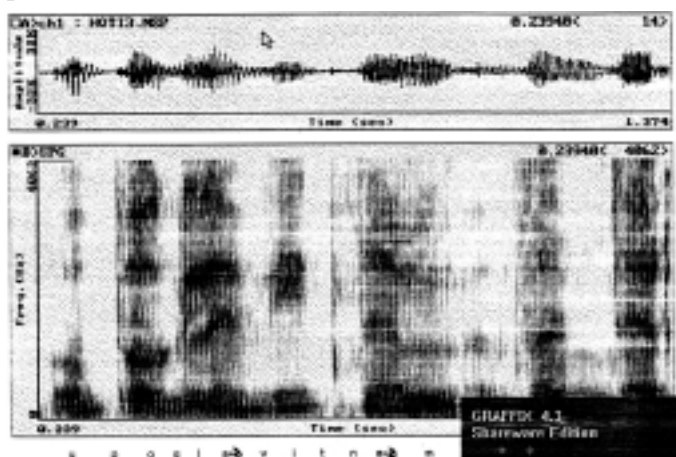
⁴¹ Analiza je zajela okoli 40 posnetkov z določenimi variantami fonema /v/; v avtorjevem dipl. delu je priloženih 26 sonogramov. Zaradi slabega tiskalnika vsi niso dobro vidni.

⁴² Pri Ivanu Lotriču ni bilo mogoče posneti dvoustničnega w pred likvidoma /r/ in /l/, ker izgovarja zobnoustničnega; dvoustnični w je potem posnet pri Ajdi Kalan.

Sonagrami

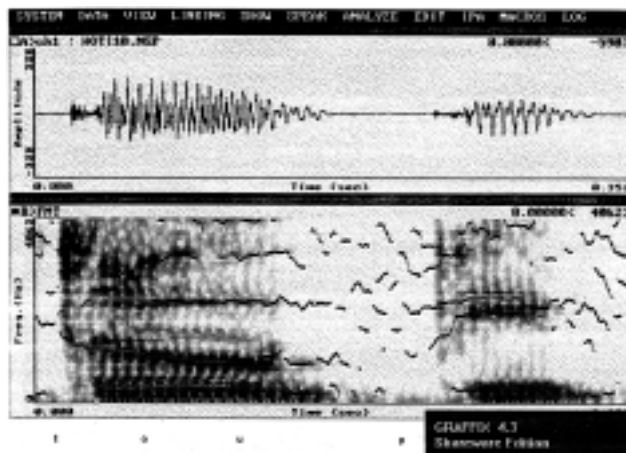
Sonagram 1 (I. L.)

- [*#u poglavitnem*] – predlog [u]: $t = 0,05$ s (daljši zaradi zapornika pred sabo); F1 – 298 Hz; F2 – 828 Hz; F3 – 2337 Hz; F4 – 3166 Hz (F3 in F4 sta na sliki malo slabše vidna, LPC formant history⁴³ je izrisal črto teh dveh formantov). Zobnoustnični [-v-] ima kot zvočnik (tudi [-m], ki je bolj zvočen) formant le spodaj pri 215 Hz, $t = 0,052$ s.

Sonagram 2 (I. L.)

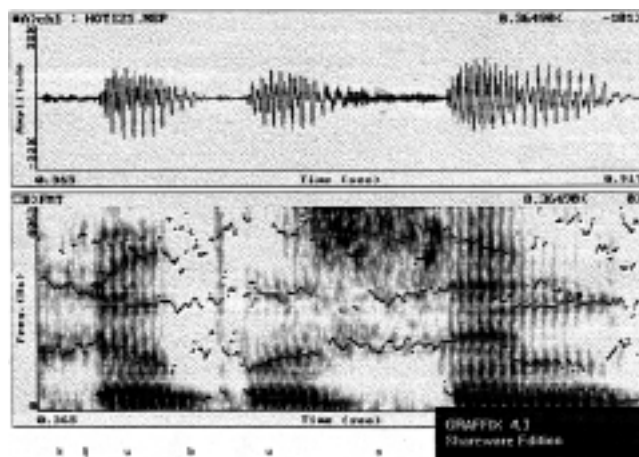
- [*To u pi(panovi)*] – predlog [u] je nenaglašeni u: $t = 0,0630$ s; F1 – 359 Hz, F2 – 888 Hz, F3 – 2200 Hz, F4 – 3258 Hz.

⁴³ Poudari formante in izriše frekvenčne vrhe, ki so na barvnem monitorju dobro vidni.

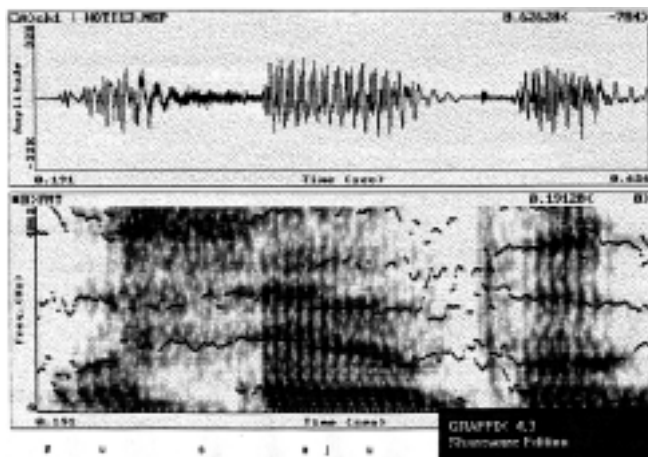
Sonagram 3 (I. L.)

- [(to k)l]jub usəm (kritičkim odmikom)] – (nenaglašena) ujevska varianta pred nezvenečim soglasnikom in za zapornikom: t = 0,052 s; F1 – 288 Hz, F2 – 974 Hz, F3 – 2274 Hz. Primerjava s sosednjim nenaglašenim [u]: t = 0,051 s; F1 – 306 Hz, F2 – 1137 Hz, F3 – 2148 Hz.⁴⁴

Sonagram 4 (I. L.)

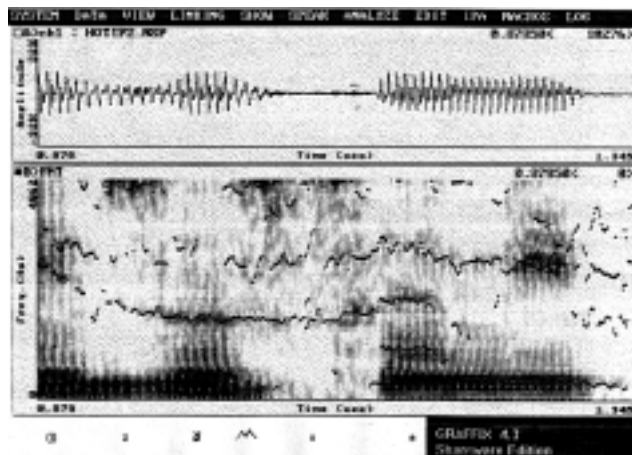
- [# usaj u po(glavitnem)] – pred nezvenečim soglasnikom je izgovorjen [u] nam. [M], tudi dobro slišen in ima precej jasno formantno strukturo: t = 0,0388 s; F1 – 288 Hz, F2 – 920 Hz, F3 – 2202 Hz, F4 – 3384 Hz (slabše viden); predlog [u] je izgovorjen samoglasniško: t = 0,045 s; F1 – 306 Hz, F2 – 1029 Hz, F3 – 2040 Hz.

⁴⁴Tukaj zapisan e je nekaj vmesnega med e in ø; F1 – 324Hz, F2 – 1480Hz, F3 – 2364Hz, F4 – 3321Hz (F4 šibak).

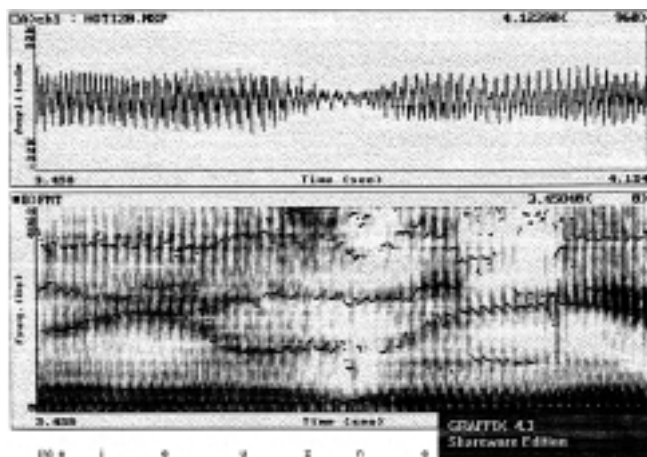
Sonagram 5 (M. Š.)

- [zə (#) semi] – tukaj je na sonogramu za nezvenečo varianto [M] viden F0 (osnovni ton), ki značilen za zvoneče glasove, medtem ko sta F1 in F2 slabo vidna – zaradi bližine [s] formantna struktura ni izrazita. Čas trajanja tega glasu je težko izmeriti, ker se prepleta s sosednjim sičnikom, vendar je zelo kratek (približno 0,01 s).

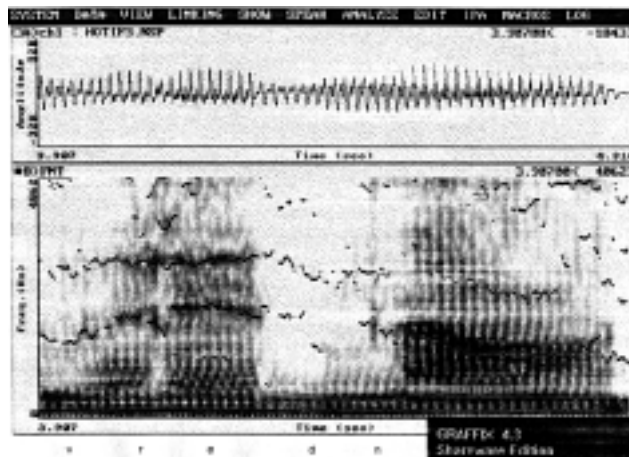
Sonagram 6 (I. L.)

- [(očitn)uje uznemi(ri)] – pred zvonečim nezvočnikom je izgovorjen zložni [u-]:
 t = 0,0538 s; F1 – 306 Hz, F2 – 1173 Hz, F3 – 2166 Hz.

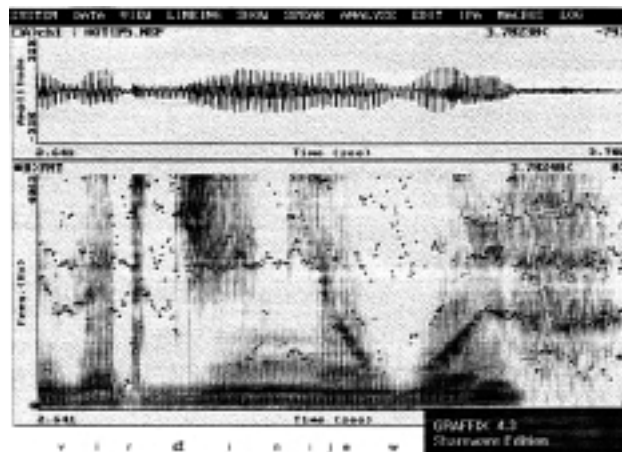
Sonagram 7 (M. Š.)

- [(družinski) vredno(tami)] – zobnoustnični [v]: t = 0,0411 s; iz tega sonagrama je razvidno, da imata /r/ in /n/ močnejšo formantno strukturo, sta bolj zvočna.

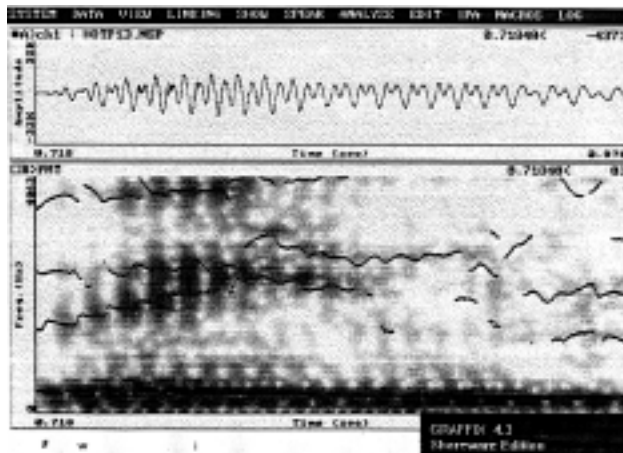
Sonagram 8 (M. Š.)

- [*virđžinije wulf*] – tukaj je primer (narečne in) ameriške uresničitve predsamoglasniškega vzglasnega [w-]. Pri [w] je daljši čas trajanja (0,10760 s), zelo močen in jasno viden je tudi F1 – 330 Hz, ki pri normalnih zvočnikih ni tako jasen.

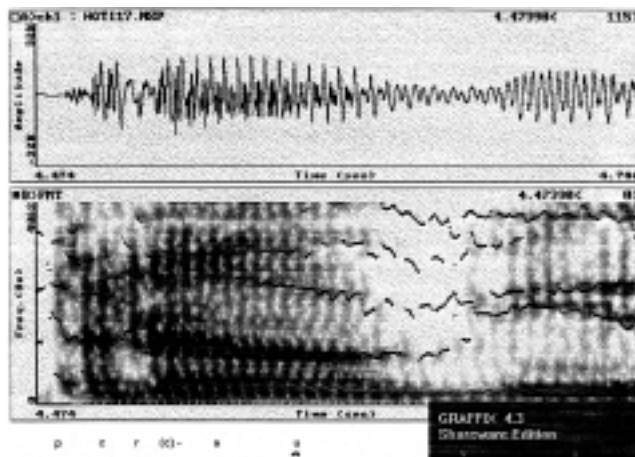
Sonagram 9 (A. K.)

- [# w in(teligentni)] – manj samoglasniški: $t = 0,0232$ s; F1 – 331 Hz, ostali formanti slabo vidni, okrog 1724 Hz je F2, a je v bistvu kot tranzient do samoglasnika i.

Sonagram 10 (I. L.)⁴⁵

- [#pəray vi(soka)]⁴⁶ – dobro vidna u-jevska varianta v-ja na koncu besede: $t = 0,05260$ s; F1 – 324 Hz, F2 – 956 Hz, F3 – 2274 Hz, F4 – 3150 Hz. [V] ima slabo zvočnost (Srebot-Rejec 1991: 228), kar je lepo vidno tudi na sliki, kjer formantov skoraj ni.

⁴⁵ Izrazito počasen govor.

⁴⁶ V tem primeru je spet vidna izgovarjava soglasniškega sklopa zapornik + -r- na začetku besede, kjer je na sonagramu ob /r/ vidni še 2 (Sa) formantni strukturi. Večkrat se pojavi tudi primer *pəradusəm*.

4.3.4 Že pri slušni analizi se je pokazalo, da se predvidevana nezveneča varianta fonema /v/ večinoma ne izgovarja; izgovarja se kot (zložna in nezložna) u-jevska varianta, kar se je potem potrdilo na sonogramih, kjer je tudi pri predvidenih nezvenečih variantah [M] izrazil F0 (ter F1 in F2), ki ga pri nezvenečih glasovih ni.

Večina variant fonema /v/ je akustično (v dejanskem izgovoru) blizu samoglasniku u: zložni [u] ([w] in [M]), pred soglasniki in pri predlogu /v/ ([predusəm], [s kərujo]; [u meni], [u poglavitnem]) je večinoma zložni u, in nezložni [u] (glej sonograme 5, 8, 9).

5 Sklep

5.1 Pri fonemu /v/ je torej potrebno resno razmisliti o soglasniškosti dvoustničnih variant – nezveneče [M] in zveneče [w], ki jih Toporišič v Slovnici na ta način poimenuje in uvrsti med zvočnike (1976: 67–68). Pred tem je v svojih prejšnjih delih obravnaval nezvenečo varianto med nezvočniki (Toporišič 1959, glej tudi 1978: 30), medtem ko je zobnoustnično varianto obravnaval kot opozicijo nezvočnika /f/ (1961), torej je tudi ta osnovna varianta, fonetično gledano, pravzaprav zveneča opozicija (značilnost nezvočnikov), kar tudi priznava v svojem geslu o soglasniških sklopih, da je »najmanj zvonka« (Toporišič 1992: 380); na tem stališču je tudi Srebot Rejec (1992).

5.2 Varianti [w] in [M] naj bi bila neke vrste nezložna u-ja (poglavje 4.2), kar ugotavlja tudi Srebot Rejec (1981: 237–238); v živem radijskem govoru pa je zelo pogosto izgovarjan zložni [u], ki je pravorečno (predvsem v počasnem govoru) dovoljen kot dvojnica. Primeri kažejo, da se zložno izgovarja tudi v hitrem govoru (poglavje 4.2.3).

5.3 Tudi pri nekaterih šolanih govorcih je kar pogosta pravorečno nepravilna izgovarjava predloga <v> – [və]. O normativnosti te variante bo potrebno še spregovoriti.

5.4 Normativno sporen je tudi izgovor pred likvidoma /r/ in /l/, kjer bi moral biti dopuščen (vsaj kot varianta) zobnoustnični izgovor; enako stališče zavzema Srebot Rejec (1981: 240), temu pritrjuje tudi anketa med slavisti (Radio Slovenija 1998) in tudi v tej raziskavi opravljena akustična analiza: tako spikerji, novinarji, kot tudi ostali govorce pred likvidoma /r/ in /l/ (v vzglasnem položaju) zelo pogosto izgovarjajo [v].

5.5 Fonetično in normativno nesporni sta zobnoustnična varianta [v] pred samoglasniki in polsamoglasniški (dvoglasniški) [u].

VIRI

Radio Slovenija, 1998:

- *Dogodki in odmevi* (20. 1., 21. 1., 22. 1.)
- *Druga jutranja kronika* (20. 1., 21. 1., 22. 1.)
- *Studio ob 17-ih* (19. 1., 23. 1.)
- *Izjava tedna* (14. 1., 21. 1.)

- *Kje pa vas čevelj žuli?* (14. 1., 21. 1.)
- *Dvignjena zavesa* (19. 1.)
- *Esej* (20. 1.)

LITERATURA

- BABIĆ, BROZOVIĆ, MOGUŠ, PAVEŠIĆ, ŠKARIĆ, TEŽAK, 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU.
- DOLGAN, Marjan, 1996: *Govorno ustvarjanje*. Ljubljana: Rokus. 63–79.
- JAKOBSON, Roman, (1942) 1989: *Lingvistični in drugi spisi. Šest predavanj o zvoku in smislu*. Ljubljana: ISH. 11–85.
- KOŠTIĆ, Dorđe, 1978: Za višu govornu kulturu. *RTV Teorija i praksa*. Beograd: RTV Beograd. 139–147.
- PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praga: Univerzita Karlova.
- PODBEVŠEK, Katja, 1989/90: Na novo odkriti govor. *Jezik in slovstvo* 1–2. 27–31.
- Poročilo o anketi med slavisti*, 1998. Ljubljana: Radio Slovenija, Center za interno izobraževanje.
- Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis, 1994. Pravila I*. Tretja, pregledana izdaja. Ljubljana: SAZU.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1981: On the Allophones of /v/ in Standard Slovene. *Scando-Slavica* 27. 233–241.
- – 1992: Initial and final sonorant clusters in Slovene. *Linguistica* 32. 227–230.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1995: *Jezikoslovna dela 3, 4*. Ur. J. Toporišič. N. Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 568–586 (3), 392–418 (4).
- TOPORIŠIČ, Jože, 1959: Suglasnički skupovi u slovenskom književnom jeziku. *Radovi Slavenskog instituta*. Zagreb. 113–122.
- – 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- – 1974: Slovenska abeceda in glasovna vrednost črk. *Seminar slovenskega jezika literature in kulture*. 51–56.
- – 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- TRUBAR, Primož, 1550: *Abecedarium*.
- TRUBECKOJ, N. S., 1939: *Grundzüge der Phonologie*. Praga: TCLP 7.
- – 1958: *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*. Göttingen: Deutschen Spracharchiv.
- VITEZ, Primož, 1999: Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47/1. 23–48.

SUMMARY

Phoneme /v/ is a phoneme with the most allophones in the Slovene literary language, which has been observed by Slovene linguists (the most comprehensive explanation in the phonological part of *Slovenski pravopis*, Vol. I, *Pravila* (1994), Toporišič 1961, 1976, 1978, 1991, and Srebot-Rejec 1981), as well as by other Slovene Slavists (a poll by Radio Slovenia, March 1998).

This phoneme and its allophones (the basic, consonantal, allophone [v]; according to Toporišič, consonantal voiceless [w] and voiced [w]; diphthongal [-u]) are classified as

sonorants in the grammar (1976) and, later, in the phonological part of the orthography (1994). Before that Toporišič defined the allophone [w] as an obstruent (Toporišič 1959), which »is an indication of the special status of the sonorant /v/ among sonorants« (Toporišič 1978: 42). He also defined the basic variant, which is from phonetical point of view a voiced correlate of [f], as an obstruent in his textbook *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961: 29) – e.g., *Afganistan* : [avganistan].

Srebot-Rejec defines allophones of the phoneme /v/ (except for the basic allophone) as *u*-like (i.e., vocalic), thus questioning particularly the consonantal nature (according to Toporišič) of the fricatives [w] (voiced) and [M] (voiceless), which are, according to Rejec, non-syllabic vocalic *u*'s (Srebot-Rejec 1981).

In view of the acoustic analysis of the concrete radio texts, Toporišič's aforementioned obstruent allophones (voiced-ness as a distinctive feature is characteristic of obstruents) can be characterized as *u*-like, frequently syllabic. – Toporišič's allophone [M], is in inter-consonantal position always pronounced as a syllabic [-ɰ] ([predusəm]) or is truncated ([precem]). *U*-like pronunciation of these variants probably stems from the fact that fricative variants are difficult to pronounce, which is also indicated by frequent truncation of the variant and the fact that the *u*-like variant has already been standardized for slow speech.

Besides the question concerning the acoustic features of the allophones there is also the question of normativity of the labio-dental allophone [v] in word-initial position followed by liquids /r/ and /l/. This pronunciation is very common in speech, including radio speech (e.g., [wreme]: [vreme, vlada] and [ureme, ulada]; the latter variant is phonologically an entirely different phoneme /ul/, therefore unacceptable – e.g., [v/wran] and [uran]). In proper names it is always pronounced as [v] (e.g., [vladimirja šaponjo]). The reason for frequent labio-dental pronunciation probably lies in the pronunciation that is predominant in non-literary, »spontaneous« speech, the so-called sub-standard: in unprepared, more spontaneous speech, the labio-dental allophone [vreme] is usually pronounced. The labio-dental pronunciation was already listed as a variant in the orthography of 1962.

However, the labio-dental and syllabic pronunciation of the preposition [və] is characteristic of non-educated speakers – sometimes (in non-fluent speech) it originates in the need for a pause (ə-kanje and və-kanje). Educated speakers often use this pronunciation for emphasis ([və Sloveniji], [və vladi]).

For the proper standardization of the phoneme /v/ in the Slovene literary language the aforementioned suppositions need to be tested with still better acoustic analysis programs and on appropriate radio recordings.